

Давиденко Н.М.

аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв

ПЕРША УКРАЇНСЬКА МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНА ШКОЛА ТА ЇЇ ОРГАНІЗАТОР – МИКОЛА ВІТАЛІЙОВИЧ ЛИСЕНКО

У статті аналізуються стан української культури на Наддніпрянській Україні другої половини XIX – початку XX ст. та історичні передумови, що сприяли заснуванню першої української музично-драматичної школи; досліджено творчі ідеї та принципові підходи в діяльності М.В. Лисенка як організатора та першого директора даного навчального закладу.

Ключові слова: музична освіта, шкільна музична освіта, музична школа, М.В. Лисенко.

В статье анализируются состояние украинской культуры в Надднепрянской Украине второй половины XIX – XX вв. и исторические предпосылки, способствующие основанию первой украинской музыкально-драматической школы; исследованы творческие идеи и принципиальные подходы в деятельности Н.В. Лысенко как организатора и первого директора данного учебного заведения.

Ключевые слова: музыкальное образование, школьное музыкальное образование, музыкальная школа, Н.В. Лысенко.

The article analyzes the state of the Ukrainian culture in Ukraine Naddniprianske in the second half of XIX - XX centuries. and historical background, contributing to the bottom of the first Ukrainian Music and Drama School; creative ideas creative ideas were studied in the activities of M. V. Lysenko as an organizer and first director of the institution.

Key words: musical education, school musical education, music school, M.V. Lysenko.

Попри велику кількість наукових монографій, дисертаційних досліджень, збірників наукових праць, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних з проблемою розвитку музичної освіти в нашій державі, окремого дослідження щодо становлення її початкової ланки в Україні, зокрема, на Київщині, поки немає. Маловивченою є діяльність багатьох фахівців, творчі пошуки яких стали запорукою подальшого розвитку шкільної музичної освіти в Україні.

Але окремі питання музичної освіти вже знайшли своє відображення у працях істориків, філософів, психологів та педагогів різних часів.

Українська музична освіта має значні здобутки в галузі музично-естетичного виховання учнів дитячих музичних шкіл (Н.В. Гузій, Л.В. Остож'єва, Т.М. Турчин, О.П. Щолокова), дослідженні психолого-педагогічних умов формування музикальності учнів на початковому етапі навчання (С.І. Науменко).

Аналіз праць відомих представників музикознавства і музичної психології (Б.В. Асаф'єва, Л.А. Мазеля, В.В. Медушевського, Є.В. Назайкінського, В.А. Цуккермана) дозволяє розкрити засоби реорганізації навчального процесу з позиції розвивального навчання.

Фундаментальні дослідження з питань музичного виховання також висвітлили Л.Г. Коваль, Г.М. Падалка, О.Я. Ростовський, О.П. Рудницька, Г.П. Шевченко та інші.

Широкий загальний науковий літературний матеріал не дає змоги повноцінно представити усі надбання, які внесла Київщина в скарбницю музичної освіти України. Це пояснюється намаганням авторів розкрити, або винайти нові шляхи поліпшення суто методики музичного навчання й виховання.

Отже, в статті ми ставимо головні завдання – розглянути стан української культури на Наддніпрянській Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століть та історичні передумови, що сприяли заснуванню першої української музично-драматичної школи; висвітлити творчі ідеї та принципові підходи в діяльності М.В. Лисенка як організатора та першого директора вищезазначеного навчального закладу.

Після лихої пам'яті валуєвського циркуляра 1863 року і його заяви, що «никакого особенного малорусского языка не было, нет и быть не может», царський уряд у своїй безглуздій національній політиці дійшов до того, що навіть саму назву України заборонив, замінивши її «Малоросією». Ні на селі, ні в місті не було не те що вищої, а навіть ні однієї нижчої чи середньої школи, в якій би 32-мільйонний український народ міг би навчатися рідною мовою. Про це становище Ленін писав: «В Росії більше половини, майже три п'ятих (а точніше: 57%) населення зазнає національного гноблення, вони не користуються навіть свободою рідної мови, їх силоміць русифікують» [9; 612].

Жодної газети чи журналу українською мовою не було. На всю Україну в Києві видавався єдиний журнал «Киевская старина», в якому дозволялося друкувати на «малороссийском наречии» і обов'язково російським правописом деякі історичні розвідки та інколи п'єси на історичні теми.

Єдиним охоронцем, носієм і провідником української культури була жива мова народу, його пісня та усна словесність. Іноді, як виняток, місцеве начальство дозволяло «любительским кружкам драматического искусства» виставляти поруч з російськими і «малороссийские» п'єси, в яких показували щасливих або смішних і недоумкуватих «хохлов» і «хохлушек», які тільки те й роблять, що вилежуються на печі, п'ють горілку, заїдають салом та галушками, співають і танцюють до нестями і прославляють своїх панів-кріпосників та царя-батюшку.

На початку 1890-х років деяким довіреним особам з дворянського роду було дозволено організувати декілька «русско-малорусских» труп з таким само «благонамеренным», тобто «гопачно-горілчаным» репертуаром. Та й ці трупи змушені були мандрувати по Сибіру, Далекому Сходу та Прибалтиці, бо на Україні їм грати не дозволялося. Лише інколи деяким кращим з цих труп, таким, як М. Кропивницький, М. Садовський, П. Саксаганський та І. Карпенко-Карий, іноді щастило місяць-два гастролювати в Києві.

У Москві, Петербурзі були імператорські театри з першокласними акторами і режисерами, були театральні училища, існував МХАТ, а при ньому студії. На Україні – у Харкові і в Києві – уже понад десять років працювали постійні російські першокласні театри Синельникова і Соловцова. Актори цих театрів мали свої домашні школи і готували молоді кадри для російських театрів.

Українські ж актори продовжували навчатись самотужки: вступали молоді люди в хор, там спочатку співали, а потім виконували рольки «без ниточки» – по кілька слів,

придивлялись, як грають старші актори, а потім, коли виявляли здібність чи просто чомусь припадали до вподоби режисерові, вони починали грати великі ролі, наслідуючи краще чи гірше своїх попередників. І, таким чином, створювались певні традиції і штампи сценічної гри, існував певний трафарет для виконання сумної чи веселої дівчини, закоханого ліричного парубка чи безтурботного простака, сварливої баби чи молодичі-цокотухи. Серед українських акторів до цього часу не було жодного, який би мав будь-яку спеціальну театральну освіту, навіть такі корифеї, як Кропивницький, Карпенко-Карий, Заньковецька, Садовський, Саксаганський, прийшли в театральне мистецтво з самодіяльності.

Українське театральне мистецтво не розвивалось і подекуди навіть деградувало.

Далі миритися з таким станом було неможливо, і такі передові прогресивно-демократичні діячі української літератури та мистецтва, як М.П. Старицький, М.М. Старицька, М.В. Лисенко і багато інших, почали думати про створення українського навчального закладу для підготовки кадрів українського театального мистецтва.

Ще 1899 року було написано і подано у Міністерство внутрішніх справ статут «Музыкально-драматической школы Н.В. Лысенко с отделами русской и украинской драмы». Але Міністерство статуту не затвердило. Довелося чекати іншого, кращого часу...

І через півдесять років цей час настав. Широкі маси трудящих міста і села, робітників, селян і трудової інтелігенції під гнітом сваволі самодержавного ладу почали втрачати терпіння, все частіше спалахували селянські заворушення проти поміщицького визиску та поліцейських розправ. Все частіше вибухали економічно-політичні страйки та вуличні демонстрації під політичними і національно-визвольними лозунгами, якими озброювала маси партія більшовиків. Це створювало тривожну атмосферу, царські чиновники почали втрачати певність у непорушності самодержавного ладу, ставали поступливішими. Це був переддень першої російської революції 1905 року.

Якраз саме на цей час – кінець 1903 року – припав 35-річний ювілей мистецько-громадської діяльності Миколи Віталійовича Лисенка. Велика популярність композитора і ці передреволюційні настрої сприяли гучному й широкому святкуванню ювілею з палкими промовама, вітальними адресами і телеграмами.

Святкування ювілею почала Галицька Україна, бо вона хоч і була під гнітом австрійської монархії, але в культурно-національному відношенні користувалася деякими «свободами» – мала свою пресу, школи й гімназії, громадські організації, чого Наддніпряньська Україна не мала.

Галицький «Союз Боянів» (співоче товариство) організував комітет з керівництва святкуванням ювілею Лисенка.

Святкування ювілею поширилось по всій Україні і навіть перейшло за її межі. У Львові, Станіславі, Коломиї, Києві, Ставрополі в грудні відбулися хорові «русько-малоруські» концерти, в яких виконувалися твори Лисенка і народні пісні в його обробці. В Петербурзі на честь Лисенка було влаштовано концерт, на якому були присутні видатні діячі російської музичної культури – композитори Римський-Корсаков, Глазунов, Кюї, Лядов та інші. Великий концерт було влаштовано також у Баку.

У закордонній тоді Галичині не лише інтелігенція, але й простий народ створили тріумфальну подорож своєму Боянові по головних містах Західної України.

У Києві шанування ювіляра розпочалося 19 грудня, спочатку в театрі Бергоньє, де гастролувала українська трупа Садовського і Саксаганського, потім 2 грудня – в залі «Купецького зібрання» (пізніше – Колонний зал філармонії), а 21 – в оперному театрі.

У програмі з портретом ювіляра значилося тільки 7 номерів, але вони й тисячної частини не передавали змісту, а тим більше того настрою і того колосального враження та впливу, які мав цей ювілей на розвиток української культури і пробудження національної самосвідомості широких мас трудящих міста і села.

Увесь зал задовго до восьмої години був переповнений людьми знизу доверху: всі сходи, проходи, службові приміщення, біля входу і навколо будинку стояли юрби людей, які бажали потрапити на свято. У першому ряду сиділи почесні делегати з-за кордону та представники вищої влади Києва: віце-губернатор, командувач військовим округом, предводитель дворянства, ректор університету, професура, представники різних громадських організацій.

Виконання селянським хором під керівництвом композитора-етнографа П. Демуцького народних пісень в обробці М.В. Лисенка підкреслювало високоплідну діяльність ювіляра, який здобув ці народні скарби, відшліфував, оздобив музичним супроводом і знову повернув їх народові на вічні часи. От за цю копітку, але почесну працю й зібралось громадянство шанувати одного з кращих представників музичної культури.

Коли ювіляр у супроводі голови і членів президії Літературно-артистичного товариства вийшов на сцену, всі присутні встали, захоплено аплодуючи.

Після змістовного виступу В. Науменка «О значении музыкальной деятельности Н.В. Лысенко» почались виступи численних делегацій з читанням адресів, яких було понад сотню, та піднесенням вінків, серед яких були навіть срібні. Крім охматівського хору, виступав аматорський під керівництвом Яциневича та робітничий під керівництвом Кирила Стеценка, який виконував його кантату на честь ювіляра.

Під час ювілею прихильники і друзі Лисенка організували збір коштів, бо славетний композитор витратив всі свої прибутки на організацію професійного хору і на цей час мав лише свій неперевершений музичний талант та велику славу, але не мав ніяких коштів і змушений був з родиною досить скромно проживати лише на ті заробітки, які одержував за уроки музики. Частина зібраних грошей було виділено на видання творів композитора, а частину – на споруду дачі для нього. Але Микола Віталійович використав зібрані кошти на організацію музично-драматичної школи.

У Києві на той час існувало декілька приватних російських музичних шкіл, наприклад: Блюменфельда, Лісневич-Носової, Тутковського, РМТ (Російське музичне товариство) – всі вони були вузького профілю, з дуже обмеженим контингентом слухачів.

Час було подумати про створення такої освітньої установи, яка надала б можливість повноцінно розвивати українську культуру в галузі музично-драматичного мистецтва, але царський уряд щоразу ставав на перешкоді цьому прагненню діячів української культури. Це змусило організатора школи вдатися до певного ризику – приховати те, що це має бути створений український навчальний заклад. У «прошеній»

Лисенка про відкриття школи тільки раз «глухо» згадувалось про відділ української драми.

Міністерство внутрішніх справ, запаморочене революційними подіями, що все грізніше насувались, не звернуло уваги, і «крамольного» відділу української драми не викреслило, статут затвердило і надало дозвіл.

Так восени 1904 року на невеличкому будинку професора-психіатра Сікорського на Великій Підвальній вулиці, № 15, в місті Києві з'явилась вівіска, на якій на чорному фоні золотими літерами було написано: «Музыкально-драматическая школа Н.В. Лысенко».

Це було велике свято українського народу, бо кожний знав, що цей перший навчальний заклад відкрито на зібрані народом кошти, що цим закладом керує славнозвісний український композитор і громадський діяч, що в цьому закладі навіть деякі спеціальні дисципліни викладатимуться українською мовою.

Школа мала музично-вокальний (найбільший) відділ, на якому вчилася понад 150 учнів, відділ російської драми з 20 учнями і відділ української драми, де вчилася по 10-15 чоловік на курсі. Український відділ очолювала М.М. Старицька, яка колись працювала актрисою в українській трупі під батьковим керівництвом, а потім закінчила театральну школу Московського філармонійного товариства, де викладав В.І. Немирович-Данченко, і деякий час працювала на російській сцені. Вона викладала основні предмети: дикцію, постановку голосу, художнє читання і майстерність актора.

Нововідкрита школа давала право навчатися особам всіх станів і національностей, жінкам і чоловікам, які склали вступні іспити. Учням єврейської національності, які не мали права проживати в Києві, школа здобувала це право на час навчання. Особи, що вступали до драматичного відділу, повинні були мати вправний розмовний і співочий голос, чисту вимову, жваву міміку і сценічну зовнішність. На український відділ приймали в першу чергу людей, які володіли українською мовою.

Школа давала вищу на той час мистецьку освіту. Програми музичних дисциплін відповідали програмам консерваторії, а драматичного відділу – програмам Московського філармонійного музично-драматичного училища.

Драматичний відділ мав три класи: перші два становили нижчий концерт, тут проходили дикцію, постановку голосу, сольфеджіо, мімодраму, виразне читання, вправи сценічної гри (уривки з п'єс), історію російської і української драми, грим.

Третій клас – вищий концерт, тут проходили декламацію (художнє читання), практику сценічної гри окремих актів і цілих п'єс, танці, фехтування, логіку, психологію в зв'язку з фізіогномікою, історію російської та європейської драми, естетику, історію костюма. На відділі української драми – дикцію, декламацію, теорію і практику сценічної гри (тепер майстерність актора) та історію української драми почали викладати українською мовою явочним порядком, тобто на власний ризик дирекції і викладачів, без усякого офіційного дозволу: вирішено було спробувати, поки не заборонять. Але хвиля революційного руху 1905 року так розмахнулася, що знищила багато заборон, встановлених царатом для пригнічення народів, і легалізувала й це українське «своеволие».

Приміщення школи було невелике і розмістити таку кількість класів з двома сотнями учнів було нелегко, доводилось працювати в кілька змін – з 9 год. ранку до 12 год. ночі, але розклад занять майстерною рукою З.М. Нертовської складався так, що всі встигали.

Відділ української драми працював переважно вечорами, і це давало змогу багатьом учням вчитися в школі без відриву від виробництва чи навчання в інших навчальних закладах.

М.В. Лисенко старанно підбирав як склад педагогів, так і учнів для своєї школи, і не тільки за фахом, а й за морально-етичними якостями. Це повинні були бути люди, які беззастережно любили мистецтво і здатні були при потребі поступитися своїми особистими інтересами для загального громадського добробуту.

У школі викладав відомий на той час теоретик музики Любомирський, клас скрипки очолювала Вонсовська-Буцька, основним педагогом фортепіанних класів був сам Микола Віталійович Лисенко. Клас української драми вела М.М. Старицька, яка одночасно працювала і на російському відділі, ведучи один клас разом з Є.А. Лепковським. Відділ російської драми був більше українського і там працювало більше викладачів акторської майстерності: відомі режисери театру Соловцова – Г.Г. Матковський, Є.А. Лепковський – «старого», реалістичного напрямку і молодий режисер «модерного», як тоді називали, символістичного напрямку Броневський з Петербурга (він працював недовго), пізніше почали працювати Г.П. Гаєвський, Іртенєва, М. Бурачек.

Класи сольного та оперного співу вели професори Зотова, Муравйова та Мишуга. Обов'язкові допоміжні предмети викладали кращі київські педагоги: історію російської драми – Олександровський, європейської – професор Перетц, української – Стешенко, психологію – професор Сікорський, історію костюма – Кузьмін, грим – художник Григор'єв, фехтування і танці – Ланге.

Наукова справа в першій драматичній школі була поставлена з усією можливою досконалістю, яку тільки дозволяли скромні кошти урядника.

Плата за навчання була встановлена 100 крб. за рік. Деяким незаможним учням робилась персональна знижка, а деякі навчалися й зовсім безкоштовно.

Щоб підготувати нових українських акторів, спроможних виконувати ролі не тільки українського народного, а й російського та зарубіжного репертуару, український відділ школи в своєму навчальному процесі тримав курс на той перекладний репертуар, який до того часу не виставлявся професіональними українськими театрами.

Загальношкільні академічні вечори відбувались у великих концертних залах, а частіше всього в Народній аудиторії. Це були досить цікаві концерти як за змістом, так і за формою виконання. Тут були представлені всі види музично-вокального і драматичного мистецтва. Ці концерти привчали молодих виконавців до прилюдних виступів, дисциплінували їх, надавали змогу громадськості стежити за вихованням і ростом молоді.

Школа Лисенка користувалась популярністю, і нею цікавилось українське громадянство, яке охоче відвідувало академічні концерти та вистави. Це окриляло і учнів, і викладачів.

М.В. Лисенко дуже любив свою школу. Це була його давно бажана, улюблена «дитина», і працював він у школі залюбки, бо усвідомлював своє громадянське, патріотичне подвижництво. У 1908 році в листі до І.П. Андріанопольської Лисенко писав: «Школа моя музично-драматична, дякувати Богові, зростає з року в рік. У цьому

році щось нараховують до 230 учнів. Професорам моїм добре дуже живеться: добрі гроші заробляють. (Оплата в школі була не погодинна, а від кількості учнів – прим. автора). Учні теж, як видно, задоволені режимом школи і наукою, яку їм тут дають. . . Школа моя має добрий попит у широкої публіки міської і позаміської, провінціальної. Багато питають, приїздять, цікавляться, поступають. Особливо класи співу у 3-х професорів – Зотової, Муравйової і у Мишуги мають дуже добрий і голосний попит. Вечори публічні одвідуються дуже людно і приймаються дуже гучно. Так само і драма російська і українська, чи то в декламаціях на публічних вечорах, чи на виставах у театрі, завжди одвідуються людно, а оперні вистави (бо цього року завівся у мене в школі оперний клас) в оперному театрі з оркестром оперним роблять цілу сенсацію в городі. Повний театр буває, і співці, і музиканти сторонні теж сходяться слухати. Овації такі бувають, що куди! Вже з моєї школи чимало співців, особливо співачок, мають ангажементи в театрах Тифліса, Москви, Харкова. . .» [9; 630].

Після раптової смерті М.В. Лисенка у 1912 році музично-драматична школа осиротіла – не стало її організатора та незмінного керівника. Замість нього в школі було утворено директорську колегію, до якої увійшла і М.М. Старицька. Вона керувала закладом до 1918 року, коли школу було реорганізовано в Державний музично-драматичний інститут ім. Лисенка (пізніше – ім. Карпенка-Карого).

Школа і після смерті її організатора росла, розвивалась і робила свою почесну культурно-мистецьку й громадську роботу.

Сьогодні можна довго перераховувати прізвища людей, які закінчили школу і склали плеяду блискучих музикантів – золотий запас української національної культури. Вони й дотепер плідно працюють в ній, хоча їх вже впевнено можна вважати частиною історії української виконавської школи.

Ідеї М.В. Лисенка мали безпосереднє відношення до становлення та подальшого розвитку національної музичної освіти в Україні, а його творча діяльність відіграла значну роль для скріплення єдності і спільності між двома найбільшими частинами українського народу, що були розірвані штучними кордонами.

Література

1. Будищанець В. Славний музикант М. Лисенко : його життя і праця / В. Будищанець. – П. : «Полтавська українська книгарня», 1913. – 46 с. : порт. та іл. Скорульська Р. М. Лисенко М. В. Листи / Авт.-упоряд. Р. М. Скорульська. – К. : «Музична Україна», 2004. – 680 с. : іл.; 2. Гозенпуд А. Н. В. Лысенко и русская музыкальная культура / А. Гозенпуд. – М. : «Музгиз», 1954. – 185 с.: портр., автогр.; 3. Грушевський М. С. Історія України / Михайло Сергійович Грушевський. – К. : «Либідь», 1991. – 228 с.; 4. Історія української музики в 6 т. / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Редкол. : М. М. Гордійчук (голова) та ін. Т. 1 : від найд. часів до сер. XIX ст. – К. : Наук. думка, 1989. – 447с. : іл.; 5. Історія української музики в 6 т. / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Редкол. : М. М. Гордійчук (голова) та ін. Т. 2 : др. пол. XIX ст. – К. : Наук. думка, 1989. – 460с. : іл.; 6. Колесса Ф. Спогади про Миколу Лисенка / Філарет Колесса. – Львів, 1947. – 64с. : нот.; 7. Кривусів-Борецький В. Батько української музики – Микола Лисенко / В. Кривусів-Борецький. – К. : «Дзвін», 1920. – 32 с.; 8. Левая Т. Н. Русская музыка начала XX в. в художественном

контексте епохи / Тамара Николаевна Левая. – М. : «Музыка», 1991. – 164с. : нот., ил.; **9.** Лисенко О. М. М.В. Лисенко у спогадах сучасників / Авт.-упоряд. Остап Миколайович Лисенко, ред. та комент. Ростислава Пилипчука. – К. : «Музична Україна», 1968. – 823 с.; **10.** Лисенко О. М. М. В. Лисенко. Спогади сина / Остап Миколайович Лисенко, літ. виклад Б. Хандроса. – К. : Державне видання образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1959. – 269 с. : 10 мал.; **11.** Лисенко О. М. Спогади про батька / Остап Миколайович Лисенко, 5-те видання. – К. : «Музична Україна», 1991. – 368 с. : іл.; **12.** Микола Лисенко – борець за народність і реалізм у мистецтві // Збірник статей. – К.: Наук. думка, 1965. – 223 с. : нот.; **13.** Михайлов М. Композитор-демократ Микола Лисенко // Стенограма публ. лекції / М. Михайлов. – К. : «Товариство для поширення політичних та наукових знань УРСР», 1952. – 36 с.; **14.** Русов А. Несколько слов о значении трудов и творчества Н.В. Лысенко для малорусского народа / А. Русов // отт. из журн. «Киевская старина», 1903, кн. 12. – К., 1904. – 35 с.